

RADİOTELEJURNALİSTİKA

Allahverdi MƏMMƏDLİ

ƏDƏBİ MƏKTƏBİN PRİNSİPLƏRİ KONTEKSTİNDƏ “MOLLA NƏSRƏDDİN” MƏKTƏBİ

РЕЗЮМЕ

В статье доктора филологических наук, профессора Аллаxверди Мамедли «Школа «Молла Насреддин» в контексте принципов литературной школы» исследованы основные принципы классической литературной школы, показаны, как они отражены в сатирическом журнале «Молла Насреддин».

Журнал «Молла Насреддин» - крупнейшая литературная школа, созданная в начале XX века под руководством великого литератора Джалила Мамедкулузаде, в которой нашли свое яркое отражение идеи азербайджанства.

Ключевые слова: «Молла Насреддин», литературная школа, журнал, Джалила Мамедкулузаде

SUMMARY

The nature and principles of “Literary school and its principles“ was firstly illustrated in the article by prof. doctor Allahverdi Mammadli. It could be noticed that exemplars of that period have wrote their works in the special way.

Article researches “Molla Nasreddin” as one of the representers of literacy school which was published in the begginging of XX century.

Keywords: school, “Molla Nasreddin”, literary school, journal

Ədəbi məktəblərin ayrı-ayrı nümayəndələri haqqında yazılsa da, ədəbi məktəb və onun prinsipləri haqqında indiyədək konkret elmi-nəzəri fikirlər ortaya qoyulmamışdır.

Sənət aləminə və xüsusən bədii söz sənətinə xas olan **ədəbi məktəb** öz dərin məzmunu və siqleti ilə bütöv bir yaradıcı nəslin öz dövrünün və özündən sonrakı nəsillərin bu məktəbi örnək seçməsi mahiyyəti daşıyır.

Ədəbi məktəb xüsusi bir yaradıcılıq cərəyanıdır ki, onun yaradıcısı məxsusi bir üslub və bədii ifadə vasitələri kəşf edir və həmin kəşfdən dövrün müəyyən yaradıcı qüvvələri bəhrələnərək elə bu üslubu, həmin ideya-bədii xüsusiyyətləri yaradıcı şəkildə zənginləşdirərək yazıb yaradırlar. Bu ədəbi məktəbin hüdudları daxilində müəyyən olunmuş yaradıcılıq metodu əsasında ədəbi prosesi davam etdirilir.

Ədəbi məktəb müəyyən dünyagörüşü, ədəbi maraq dairəsi, bədii zövqü cəhətdən bir-birinə yaxın olan yazıçıları öz ətrafında birləşdirir. Həm də bu yazıçıları eyni ideya uğrunda mübarizə bir-birinə yaxın edir. Şübhəsiz, bu yazıçılar gerçəkliyin dərk olunmasında, yaşadıqları dövrün mühüm hadisələrinə münasibətdə də eyni düşüncə tərzinə malik olurlar. Onlar öz estetik ideallarını müəyyən üslubi məqamla ifadə edirlər.

Bir məqsədə - milli varlığı qorumağa və inkişaf etdirməyə xidmət edən ədəbi məktəbin nümayəndələri ədəbi meyarlara münasibətdə də eyni cür fikirləşirlər və oxşar üslubla yazıb yaradırlar. Ona görə bu yazıçıların yaradıcılığında müəyyən ideya-bədii xüsusiyyətlər vardır. Nədir o xüsusiyyətlər? Dövrün, mühitin başlıca hadisələrini seçmək, qələmə almaq və qiymətləndirmək, müəyyən süjet quruluşuna riayət etmək, xarakteri tipikləşdirmək, həyat hadisələrini müəyyən bədii

ifadə vasitələri və dil xüsusiyyətləri ilə işıqlandırmaq. Bununla da, müəyyən bədii-estetik dəyərlər sistemini ortaya qoymaq, həyatın və cəmiyyətin mənfəi və müsbət cəhətlərini bədii ifadə vasitələrinin imkanlarından istifadə etməklə sənətkarlıqla və dolğun əks etdirmək.

Ədəbi məktəblə yeni ədəbi mərhələnin əsası qoyulur. Geniş mənada ədəbi məktəb ədəbi eranın başlanğıcıdır. Ədəbi qüvvələr ədəbi örnəklər yaradır, bu məktəbin bədii, estetik qanunlarını formalaşdırır və inkişaf etdirir. Tarixdə elə xalqlar var ki, onlar özlərinin bütöv bir ədəbi irsini məktəb kimi qəbul edir. Qədim yunan nəsr, fars şeiri, yapon lirikası, fransız romanı həmin xalqlar tərəfindən məktəb kimi öyrənilir. Ədəbi metodlar da məktəbə çevrilə bilər. Bu ədəbi metodlardan daha çox romantizm, realizm, klassisizm məktəb kimi şəhr olunur.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində elə dövr olub ki, həmin dövrdə hər hansı bir janr üstünlük təşkil edib və aparıcı rol oynayıb. Qəzəl janrının, aşıq şeiri janrının üstünlüyü ilə səciyyələnən dövrlərdə məhz qəzəl məktəbi, aşıq məktəbi yaranmışdır.

Ədəbi məktəblər çox vaxt ədəbi prosesi formalaşdırın və onu böyük təsiri ilə inkişaf etdirən yaradıcılarının adını daşıyır. Azərbaycan ədəbi mühitində epik-poetik janrda Nizami Gəncəvi məktəbi, vəhdəti-vücut, hürufizm nəzəriyyəsinə özündə əks etdirən İmadəddin Nəsimi məktəbi, Məhəmməd Füzulinin bu gün də yaşayan sənət məktəbi, Molla Pənah Vəqifin özünəməxsus şeir məktəbi, Mirzə Fətəli Axundzadənin dramaturgiya məktəbi, milli mətbuatımızın əsasını qoyan "Əkinçi" məktəbi, Cəlil Məmmədquluzadə - "Molla Nəsrəddin" məktəbi belə bir məzmun kəsb edir. Ayrı ayrılıqda öz möhtəşəmliyi ilə fərqlənən bu məktəblərin hər birinin ənənəsi müasir ədəbiyyatımızda örnək olaraq yaşayır.

Fikrimizcə, ədəbi məktəbin prinsipləri əsasən, **əqidə birliyi, estetik idealın yaxınlığı və yenilikdir.**

Əqidə birliyi – vətənin, millətin azad və xoşbəxt yaşaması, milli-mənəvi dəyərlərin inkişaf etdirilməsi yolunda çalışmaq.

Estetik idealın yaxınlığı – müəyyən dünyagörüşü, dövrün mühüm hadisələrinə, milli mənəvi dəyərlərə münasibət baxımından eyni tərzdə düşünmək.

Yenilik - ədəbi-bədii və publisist yaradıcılıqda tamamilə yeni üslub, yeni istiqamət, yeni metod yaratmaq.

"Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin fəaliyyəti bu prinsiplərə tam uyğundur. Vətən qeyrəti çəkən, millət yolunda çarpışan, ana dili uğrunda mübarizə aparan molla-nəsrəddinçilər eyni əqidəyə malik olmuşlar. Azərbaycançılıq əqidəsinə axıradək sadiq qalan ədəbi məktəbin nümayəndələri yüksək bədii zövqlə dəyərli əsərlər yaratmışlar.

Bədii sənətkarlıq baxımından oxşarlığı ilə seçilən bu ədəbi qüvvələri tapmaq və vahid ideya ətrafında birləşdirmək vətənin, millətin, ana dilini sonsuz məhəbbətlə sevən, tükənməz yaradıcılıq potensialına malik olan, yüksək təşkilatçılıq bacarığı ilə fərqlənən dahi insanlara məxsus bir xüsusiyyətdir. Cəlil Məmmədquluzadə bu məktəb vasitəsilə Azərbaycan ədəbiyyatına yenilik bəxş edərək tənqidi realizmin əsasını qoymuşdur. Yeni yaradıcılıq üslubu – satira üslubu gətirmişdir. Nədən və kimdən yazılmasından, bəhs edilməsindən asılı olmayaraq bu yeni yaradıcılıq üslubunun müəllifləri mövzuya yanaşma tərzini, məsələyə münasibəti dəyişmişlər. Həyatı, ictimai gerçəkliyi, insanların düşüncə bildiklərini və düşüncə bilmədiklərini anlatmış və onları istiqlal uğrunda mübarizəyə inandırılmışdır. Beləliklə, Cəlil Məmmədquluzadə başda olmaqla "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin nümayəndələri ədəbiyyatda tarixi dönüş yaratmış, özündən əvvəlki yaradıcılıq ənənələrindən tamamilə fərqli şəkildə yazıb yaratmışlar.

Həm də gərək ədəbi məktəbin bacarıqlı şagirdləri olsun, müəllimin tapşırıqlarını tez qavrasınlar və mükəmməl icra etsinlər ki, gələcəkdə həmin məktəbin adlı-sanlı yetirməsi olmaq şərəfinə nail ola bilsinlər. "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbinin Azərbaycan ədəbiyyatında layiqli yer tutan çox görkəmli nümayəndələri var.

Tədqiqatçıların ümumi fikrinə görə "ədəbi məktəb bədii söz sənətinin elə nümunələri ətrafında formalaşır və davam edir ki, bu nümunələr məhz yarandığı dövrdə artıq klassik mahiyyət daşıyır"(1, 122). Bu klassik mahiyyət "o qədər güclü olur ki, digərlərini cəlb edir və bütöv bir nəslin yaradıcılıq kredisinə çevrilir"(2, 421).

Əlbəttə, hər ədəbi məktəbin də bir başlanğıcı, ilkin bir faktı var. Yaradıcı sənətkar sonradan ədəbi məktəbə çevriləcək bədii dünyanı orijinal, əvvəlkindən fərqli şəkildə ortaya qoyur. Bunun üçün o, bütün yaradıcılıq potensialını, istedadını səfərbər edir.

Görkəmli rus tənqidçisi N.Potapov dünya şöhrətli yazıçı Çingiz Aytmatovun "Əsrdən uzun gün" romanı barədə danışırkən maraqlı müşahidə ilə çıxış edir: "Belə bir əsərin yaranmasına nə qədər vaxt lazım olmuşdur? Əgər bu əsərin "pasport" faktlarına inansaq-dörd ay... və Çingiz Aytmatovun bütün həyatı, insanın, sənətkarın, ictimai xadimin ömrü"(3, 147).

Ədəbi məktəb səviyyəsinə başlanğıc olan əsərlər də sənətkarın bütöv ömrünün məhsuludur. Azərbaycanda ədəbi məktəblərin görkəmli tədqiqatçısı professor Mir Cəlil bu barədə danışarkən göstərir ki, "Azərbaycan ədəbi məktəblərinin tədqiqinə həsr olunan əsərlərdə vəzifə təkcə əsas üslubların yaranması, inkişaf və xasiyyətnaməsini vermək deyil, həm də Azərbaycan ədəbiyyatında əmələ gələn tarixi dönüşün köhnə, sxolastik ədəbiyyat ilə yeni ədəbiyyatın fərqi bu spesifik məfkurə sahəsində necə əks oldunduğunu göstərməkdən ibarətdir"(4, 32). Əslində bu filoloji fikir ədəbi məktəblərin tədqiqində bir açar rolunu oynayır. Məsələn, əgər "Molla Nəsrəddin" nəşr edilənə qədər Azərbaycan satirik publisistikası demək olar ki, yox idi"(5, 253)sə, onda bu publisistika artıq böyük, möhtəşəm bir məktəbin başlanğıcından xəbər verir. Lakin hər böyük ədəbi yaradıcılığın məktəbə çevrilməsi həm də zamanın tələbi ilə, ilkin çağında zaman kontekstində baş verir. Əlbəttə, "Azərbaycanda nəzəri-estetik və ədəbi-bədii fikir-düşüncə tərzini tarixin ən qədim zamanlarından bu günədək daim zənginləşməkdə olub, bir sıra görkəmli şəxsiyyətlər yetişdirib, bədii-sənətkarlıq metod və cərəyanlarının inkişafına təkan verib"(6, 7).

XX əsr Azərbaycan üçün bir dövlət, bir millət kimi ideologiyasını, psixologiyasını və milli mədəniyyətini bütün zənginliyi, özünəməxsusluğu ilə bəyan edəcək və sübuta yetirəcək mühüm tarixi mərhələ rolunu oynadı. XX əsrin əvvəllərinin intibahını təkcə çeşidli, sənət əvlənliyi və mədəni-elmi inkişafı təmin etmədi. Bu intibahı həm də o dövürün mürəkkəb ziddiyyətləri, münaqişələri, ictimai-tarixi, siyasi-iqtisadi təzadları və sıçrayışları da təmin etdi.

Görkəmli filoloq alim Nərgiz Paşayeva doğru göstərir ki, tarixi və mədəni nöqtəyi-nəzərdən standart olmayan hər hansı bir təlatümlü, təzadlı mərhələ çox vaxt intibah üçün daha müsbət zəmin olmuş, onun inkişafını müəyyənləşdirə bilmişdir. XX əsrin əvvəlləri də məhz belə dövrlərdən oldu.

Belə bir həqiqət də mövcuddur ki, hər əsrin başlanğıcı özünü yeni keyfiyyətlə, yeni ideyalarla göstərir. XX əsrin başlanğıcı da belə oldu. Azərbaycan ədəbi, bədii, publisistik yaradıcılıq dünyası bu dövrdə yeni ideallar uğrunda mübarizəyə başladı. "Nəzəri qidasını demokratik ədəbiyyatdan alan, mənbəyini Mirzə Fətəli dramlarından, materialını isə o zamankı Azərbaycan müstəmləkə vəziyyətindən, köhnə həyat və məişətdən alan XX əsrin ibtidasında"(4, 24) bir çox ideyalar və problemlər vardı ki, məhz azərbaycançılıq bunların öndüdə gedirdi. Bu başlanğıc, bu yeni yanaşma tərzini hətta məktəb tərzinə yüksələn bir ələmə, faktə çevirdi.

Məlumdur ki, XX əsrin əvvəllərində "Azərbaycanda və Şərqdə yalnız görkəmli sənətkarların adı ilə bağlı olan ədəbi məktəblər mövcud idi. Nizami ədəbi məktəbi, Füzuli, Nəvai, Mirzə Fətəli Axundzadə ədəbi məktəbləri..."(7, 636). Onu da xüsusi nəzərə almalıyıq ki, yüz il bundan əvvəl Azərbaycan müstəmləkə bir ölkə idi. Və bu dövrdə Azərbaycanda həm feodalizm, həm də kapitalizm mövcud idi. Yəni bu dövrdə tarixi şərait öz-özlüyündə bir neçə ictimai-siyasi formasıyanın, bir növ müştərək təzahürünü təmsil edirdi. Eyni halı, vəziyyəti, eyni paralel inkişafı biz formasiyanın, bir növ müştərək təzahürünü təmsil edirdi. Ədəbiyyat, memarlıq, musiqi, publisistika, mədəniyyətdə, sənətdə, ədəbiyyatda da görürük. Ədəbiyyat, memarlıq, musiqi, publisistika, ədəbiyyatşünaslıq, nəşirlik, rəssamlıq, teatr sənəti 10-15 il ərzində bir əsrə bərabər inkişaf yolu keçdi.

XX ərin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi mühitinin varlığını, gerçəkliyimizi və haqq səsimizi duyurmaq vəzifəsini öz çiyinə götürən ziyalılar ədəbi yaradıcılığın yeni metodlarını yarıdaraq iki möhtəşəm məktəbin – "Molla Nəsrəddin" və "Füyuzat" ədəbi məktəblərinin əsasını qoymuşlar. "Ötən bir əsrdən artıq dövr ərzində hələlik satirik-demokratik mətbuatın inkişafı sahəsində "Molla Nəsrəddin"dən, romantik istiqamətdə isə "Füyuzat"dən uca zirvə fəth edilməmişdir"(8).

Qeyd etmək lazımdır ki, "Füyuzat"dən fərqli olaraq "Molla Nəsrəddin" ədəbi məktəbi öz içərisində yeni məktəblərin yaranmasına zəmin hazırlamış və kömək etmişdir. "Molla Nəsrəddin"çi şer məktəbini, "Molla Nəsrəddin"çi nəsr məktəbini, "Molla Nəsrəddin"çi publisistika məktəbini,

“Molla Nəsrəddin”çi karikatura məktəbini də məhz “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbi formalaşdırmış, onlara “daimi həyat vəsiqəsi” vermişdir.

Ədəbi məktəbin yaradıcısı kəşf etdiyi yaradıcılıq üslubu və janrları ilə öz məfkurəsini və estetik idealını ifadə edir. Bunun üçün əvvəlcə özünün yeni təlimini yaradır. Ədəbi məktəbin uğurlu fəaliyyəti üçün istedadları bir araya gətirir və onları lazımcına təlimatlandırır. “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbinin hamisi və yaradıcısı Cəlil Məmmədquluzadə eyni məsləkə qulluq etməyə, eyni üslubda yazmağa qadir olan yaradıcı qüvvələri öz ətrafına toplamaqla bu vəzifəni layiqincə yerinə yetirmişdir. Cəlil Məmmədquluzadənin yaratdığı məktəb nümunəvi ədəbi məktəb idi. Həmin məktəbdə “təlim-tədrisin” keyfiyyəti yüksək olduğundan xüsusi qabiliyyətə malik istedadlar yetişmişdir.

Bütün bunlara görə inamla deyə bilərik ki, Cəlil Məmmədquluzadə XX əsrin əvvəlləri Azərbaycandakı satirik yazıçıların müəllimi, “Molla Nəsrəddin” jurnalı isə satirik ədəbiyyatın və publisistikanın əhatəli və dolğun “dərs vəsaiti” olmuşdur. Beləliklə, Cəlil Məmmədquluzadə molla-nəsrəddinçi satira məktəbinin yaradıcısı kimi ədəbiyyat tariximizdə əbədi yaşamaq hüququ qazanmışdır. Onun yaratdığı “Molla Nəsrəddin” ədəbi məktəbi Azərbaycanda satirik ədəbiyyatın zirvəsini təşkil edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Журнал “Невский зритель”, 1773, №28.
2. Орлов В.Н. Пути и судьбы. Ленинград, “Советский писатель”, 1971, 744 стр.
3. Потапов Н. Мир человека и человек в мире. Книга “Литература и современность”, М., “Художественная литература”, 1982, 454 стр.
4. Mir Cəlil. Azərbaycanda ədəbi məktəblər, (ön sözün müəllifi və çapa hazırlayanı Təhsin Mütəllibov), Bakı, “Ziya-Nurlan”, 2004, 391 səh.
5. Həbibbəyli İ. Cəlil Məmmədquluzadə mühiti və müasirləri (təkmilləşdirilmiş ikinci nəşri. Naxçıvan, “Əcəmi”, 2009, 424 səh.
6. Vəliyev Ş. “Füyuzat” ədəbi məktəbi. Bakı, “Elm”, 1999, 444 səh.
7. Həbibbəyli İ. Ədəbi-tarixi yaddaş və müasirlik. Bakı, “Nurlan”, 2007, 696 səh.
8. Həbibbəyli İ. “Molla Nəsrəddin” məktəbi. “Azərbaycan” qəzeti, 15 iyul 2010-cu il, №150.